

¹ Tekst en foto's Ruud en Ina Metselaar

Colico deel 2 - De forten in het Pian di Spagna

Inleiding

Aan de zuidkant van de Adda rijzen twee heuvels 70-90 meter boven het Pian di Spagna uit. Op ieder van de heuvels ligt een fort: vlak bij de Adda vinden we het Forte di Fuentes, gebouwd door de Spanjaarden in 1603, en iets dichterbij het meer op de heuvel Montecchio Nord, ligt het fort Montecchio-Lusardi, gebouwd tussen 1911 en 1914. Beide forten zijn een bezoek waard. Langs de provinciale weg vindt u een richtingwijzer naar het fort van Fuentes.

Overigens lag er al een fort op de plaats waar het fort van Fuentes later werd gebouwd. De Romeinse legeraanvoerder Francilione bouwde hier een fort om het Valtellina te beschermen tegen Autari, koning van de Longobarden. Deze burcht werd door hem Francilione genoemd of korter Francone. Na hevige strijd moest het fort zich in 527 overgeven. Het kanaal Francoborgnone herinnert nog aan deze burcht.

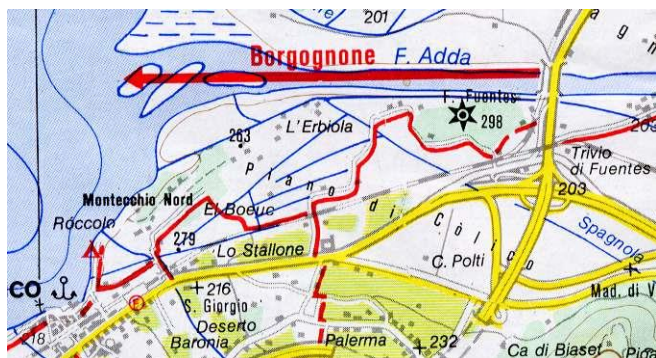

Fig.1 Overzichtskaart met de forten Fuentes en Montecchio-Lusardi

Het fort van Fuentes

De geschiedenis van het fort

In de periode 1535 tot 1706 hadden de Spanjaarden het hertogdom Milaan stevig in handen. Zowel dit hertogdom als de bezittingen in de Nederlanden waren voor hen van groot belang omdat ze hiermee de eeuwige vijand Frankrijk, onder controle hielden. In Milaan lag altijd een troepenmacht, die niet alleen het hertogdom kon verdedigen, maar die ook als versterking op korte termijn naar de Nederlanden kon worden gestuurd. De route daarheen liep vanuit Milaan via Oostenrijk en de Elzas (tot dat in 1642 Frans werd) naar Vlaanderen. Aan de noordkant grensde het hertogdom aan de Tre Leghe, het verbond van Zwitserse staten. Tot deze Tre Leghe behoorden ook de Grigioni, die vanaf 1512 het Valtellina en Valchiavenna in bezit hadden. Zowel de Tre Leghe als de Fransen onderhielden goede contacten met de Republiek Venetië en bijgevolg konden

¹ Verzoeken om toezending per email aan: rmetselaar@on.nl

de Fransen zich ook via deze handelswegen verplaatsen. In 1602 kwam het de Spaanse gouverneur in Milaan ter ore dat de Grigioni een geheim contract met de Venetianen hadden gesloten, waarbij de troepen van de laatstgenoemden zich vrij door de Tre Leghe mochten verplaatsen. Dit was voor de Spanjaarden aanleiding om aan de ingang van het Valtellina, op het kruispunt van de Alpenwegen, een fort te bouwen. De bouw begon op 25 oktober 1603, waarbij acht compagnieën soldaten werden ingezet, zodat men het werk al op 11 juni van het volgend jaar kon voltooien.

Fig.2 De soldatenverblijven en de kerk van het fort Fuentes

Het stervormige fort was ongeveer 370 m lang, bij 125 m breed. Het kreeg de naam van de gouverneur, Don Pedro Enriquez de Acevedo, graaf van Fuentes. Binnen het fort lagen de verblijven voor de soldaten, het huis van de gouverneur, de kerk, een graanmolen met bakkerij, enkele cisternen voor wateropslag, en ondergronds de voorraadkamers.

Tot de verdedigingswerken behoorden ook een aantal uitkijktorens: de toren di Sorico, de torretta del Passo, het Fortino d'Adda, Torino di Borgofranco, Toretta di Curcio en de Torre di Fontanedo.

De Grigioni tekenden onmiddellijk bezwaar aan tegen de bouw van het fort dat zij als een bedreiging zagen. In juli 1620 kwam het tot een eerste actie. Die zomer ontstond er namelijk een opstand in het Valtellina 'De oorlog van het Valtellina', waarbij de katholieke bevolking zo'n 400 protestantse Grigioni en aanhangers om het leven brachten. De Spanjaarden steunden deze opstand in het geheim, want een oorlog kwam ze op dat moment slecht uit, gebonden als ze waren door de 80-jarige oorlog met de Nederlanden. De opstand werd dan ook bloedig neergeslagen en de Grigioni trokken vervolgens naar het fort van Fuentes, dat ze tevergeefs met kanonnen beschoten. Twee jaar later werd een groep gevangengenomen Grigioni in het fort opgesloten. In de periode 1610 tot 1637 waren er vrijwel dagelijks Spaanse troepenbewegingen door het Valsassina. Dit betekende voor de burgers een zware belasting. Een deel van de bewegingen had te maken met het fort. De levensomstandigheden in dit door malaria geteisterde gebied waren namelijk zo slecht dat

de commandanten vroegen om iedere 3-4 dagen zo'n 30-40 soldaten te mogen wisselen met het garnizoen in Lecco. Vooral zomers werd men geplaagd door zowel malariamuggen uit het steeds verder opdringende moeras en had men ook nog problemen met de watervoorziening. Er was een groot regenwater reservoir en vanuit Colico werd per kar drinkwater aangevoerd. Het gevolg was dat afgezien van de eerste jaren de bezetting nooit de 300 man bedroeg waarvoor het fort was ontworpen. In 1668 waren er slechts 126 soldaten aanwezig. De gouverneurs van het fort woonden er ook vrijwel nooit, zij woonden in Domaso. Van gouverneur Paniza wordt vermeld dat hij, nadat hij genezing had gevonden in het kapucijnerklooster in Domaso, grote schenkingen deed voor de reconstructie van de kerk en vergroting van het klooster. Hij werd begraven in de door hem geschonken kapel van de Rozenkrans in de parochiekerk. Ook vinden we nu nog fresco's en een altaarbeeld in de SS Giovanni Batista en Antonio di Padova kerk, die naast het klooster stond.

Fig. 3 Links: De wachtverblijven, rechts de hoofdpoot van het Fort van Fuentes.

Tijdens de Spaanse successieoorlog wist het fort in 1704 een zware aanval af te slaan van twee Duitse compagnieën uit het Valsassina, hoewel deze het Fortino d'Adda al hadden ingenomen. Twee jaar later bezweek het echter, vooral ten gevolge van de malaria, tegen prins Eugénie van Savoie. De Spaanse heerschappij was nu snel voorbij. Don Ventura di Salis zou de laatste Spaanse commandant van het fort worden. Hij verzette zich nog met succes tegen de aanval van de Oostenrijkers op 28 september 1706, maar met de overgave van Lombardije, moest hij op 14 oktober het fort overdragen aan de vijand.

In 1740 overleed Karel VI van Habsburg, hij werd opgevolgd door Maria Teresia die haar zoon Jozef II over het hertogdom Milaan wilde aanstellen. Door politiek gekonkel viel echter Milaan op 22 september 1745 weer in Spaanse handen. In het voorjaar brachten ze 1500 soldaten naar het fort, maar vanuit Chur kwam nu Pietro Paolo Parravicini met driehonderd Oostenrijkers, die er geholpen door de mist in slaagden het fort te bezetten. Twee maanden lang wisten ze de voortdurende aanvallen van de Spanjaarden af te slaan en daarna trokken deze zich terug. Met de vrede van 1748 kwam er weer bijna een halve eeuw rust onder Oostenrijks gezag, tot in 1796 Napoleon arriveerde. In 1782 liet Willem II van Oostenrijk het fort demilitariseren. In juni van het daaropvolgende jaar werd het aangekocht door de weduwe Campioni ten behoeve van kolonel

baron Domenico Schröder, de laatste Oostenrijkse gouverneur. De baron liet het fort op eigen kosten restaureren, maar toen Napoleon in mei 1796 Milaan had ingenomen, vroegen de Grigioni om destructie van het fort. Op 10 juni van dat jaar stuurde Napoleon zijn generaal Rimbeau met 600 man. Toch werd het niet geheel met de grond gelijkgemaakt, delen van de gebouwen bleven bestaan en raakten in de loop der tijd overgroeid.

In de rumoerige jaren tussen 1820 en 1859 vonden groepen bandieten, die door de Oostenrijkse gendarmerie niet onder controle gehouden konden worden, hier een schuilplaats.

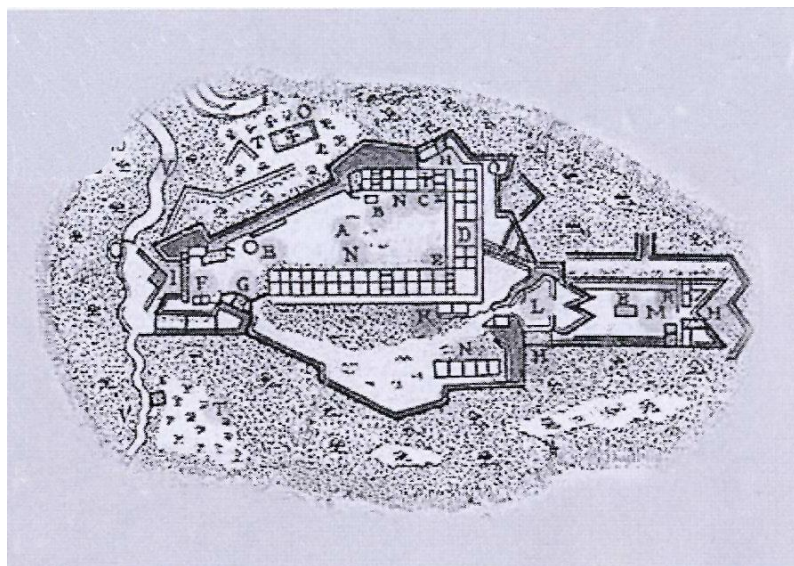

Fig. 4 Schets van het fort Fuentes

- A- Binnenplein
- B- Waterput
- C- Kerk
- D- Gouverneurs-woning
- F- Hoofdpoot
- G- Poort
- L- Platvorm
- N- Kwartieren

Rondwandeling door het fort

Na het beklimmen van de heuvel over de weg, komen we binnen door poort G (fig. 4). Links ligt de hoofdpoot I en rechts zien we aan het eind van de binnenplaats de gouverneurswoning D. Door de hoofdpoot naar binnen lopend, zijn er links de kamers waar de wacht verblijf hield, daar vlakbij is de waterput B, waaronder een groot reservoir was voor het opvangen van regenwater. Lopend in de richting van de gouverneurswoning zijn er rechts de resten N van de kwartieren voor de soldaten, terwijl links voor de gouverneurswoning de kerk C staat. Aan de achterkant van D liep een trap naar een platform voor de wacht L. Als we daar nog even verder lopen komen we op een stenen constructie gebouwd in 1913-'14 (hiervoor werd een stukje van het fort gesloopt), waarop vier kanonnen stonden. Deze waren gericht op de tunnels bij Verceia en Dorio om eventuele vijandelijke troepen tegen te houden.

Het fort Montecchio-Lusardi[#]

Geschiedenis van het fort

In de tweede helft van de 19^e eeuw werd Fuentes opgenomen in het netwerk van forten voor de nieuwe Regno d'Italia, maar kwam het toch niet tot een wederopbouw. In plaats daarvan werd in 1912-'14 het fort Montecchio Nord gebouwd. Tevens werd op de heuvel van het oude fort geschut

[#] Openingstijden: 14 juli-1 augustus Zaterdag 14-17 u, Zondag 10-18 u; 2 augustus-3 september maandag-zaterdag 14-18 u, zondag 10-18 u; 4 september-31 oktober zaterdag 14-17 u, zondag 10-18 u; 26 maart-13 juli zaterdag 14-17 u, zondag 10-18 u; overige data alleen op afspraak tel.0341 941 688.

geplaatst waarvoor de laatste ronde, Spaanse toren moest worden geslecht. De twee vormden een onderdeel van de verdedigingslijn 'linea cadorna', welke werd gebouwd na de zogenaamde 'Strafexpedition' in de zomer van 1916 door Oostenrijk-Hongarije.

In de zomer van 1918 gaf generaal Badoglio opdracht het fort in dienst te nemen. In de jaren dertig werd een keten van forten gebouwd langs de Alpen, en hiertoe behoorde ook Montecchio Nord. In 1939 werd het opgedragen aan Aldo Lusardi, een vrijwilliger die in 1935 in Eritrea was gesneuveld. Tussen 1939 en '41 lagen er circa 30 soldaten in het fort en werd een honderdtal rekruten van de Guardia in Villa Cipollini in Colico gehuisvest. Op 14 september 1943 bezetten de Duitsers het fort en namen ze de Italianen gevangen. Later echter werden deze weer vrijgelaten, waardoor er een gemengde bemanning van ongeveer 100 soldaten in het fort lag. De toestand werd vanaf medio 1944 zeer verward. De fascistten zochten een vluchtgebied en overtuigden Mussolini dat het Valtellina hiervoor geschikt was. In Colico lagen 4000 man van de *Brigate nere*² en Italiaanse SS. Ondanks harde strijd lukte het hen echter niet de Adda te bereiken en op 25 april ging een deel van de zwarte brigade op de vlucht.

De bevrijdingsbeweging CLN onderhandelde over de overgave van de rest. In het fort was op 29 maart de Italiaanse sergeant-majoor Gambetti gearriveerd. Hij verschilde van mening met de Duitse commandant Schneider, die zich niet wilde overgeven. Majoor Neve van het CLN eiste op 26 april overgave van het fort – Schneider vernietigde daarop in de nacht alle documenten en richtte de kanonnen op Colico. Gambetta echter wist een deel van de Duitsers te ontwapenen en nam Schneider gevangen. Op de 14^e kwam het bericht dat er een colonne Duitsers Domaso naderde. De partizanen van de brigade Mina richtten daarop enkele schoten op de colonne toen deze de Ponte del Passo naderde. Na de beroemd geworden aanhouding in Dongo, waar Mussolini uit de colonne was gehaald, probeerden de Duitsers naar Morbegno te komen, maar ze moesten deze poging opgeven onder bedreiging van het geschut van Montecchio. Op de 16^e gaf de Duitse kolonne onder generaal Fallemayer zich over en tekende de overgave in herberg Isolabella in Colico. Na de oorlog bleef het fort eerst onder het ministerie van defensie, tot het in 1981 onder Domeinen kwam en nu als museum intact wordt gehouden.

Fig. 5 De vier 149 mm Schneiderkanonnen van het fort Montecchio

² De Zwarte Brigade: Een paramilitair corps gevormd door de fascistische partij in de jaren van de Italiaanse Sociale Republiek (juni 1944 tot april 1945) in Noord-Italië

Fig.6-Boven: Luchtfoto van het fort Montecchio-Lusardi;
rechts: trap naar de kanonnen

Bezichtiging

Bezichtiging van het fort kan alleen met een groep onder leiding van een gids. U loopt door de gangen van het fort, langs de kruitkamer, die is uitgehouwen in de rots, naar de bedieningskamer van de vier grote kanonnen, type Schneider kaliber 149 (gewicht 42 kg) met een reikwijdte van 12 km. De rotatie mechanismen werken nog steeds en ook ziet u de transportbanen voor de grote patronen. Voor de bediening waren bij ieder kanon vijf soldaten. Vervolgens komt u op het dak met de geschutskoepels. Van hieraf kijkt u ver in de dalen van Chiavenna en het Valtellina en wordt duidelijk hoe strategisch de ligging van de forten was. Zo kon men vanaf dit punt de tunnel voor Verceia bereiken en daardoor invallen vanuit Chiavenna vrijwel onmogelijk maken.

De toren van Fontanedo

We vermeldden al eerder dat er behalve het fort Fuentes ook een reeks uitkijktorens tot de verdedigingslinie behoorde. Eén daarvan is de toren van Fontanedo. Om deze te bezoeken nemen we de auto en rijden in Colico omhoog naar Villatico. Vanuit dit dorp loopt een weg (voor een deel zelfs een geasfalteerde weg) omhoog naar Robustello. In Robustello laten we de weg naar S. Rocco* rechts liggen en blijven de weg volgen richting Rusico# tot er na ongeveer een half uur een bordje naar links een voetpad op wijst dat uitkomt bij de toren. Ze ligt op ongeveer 500 m hoogte en als de begroeiing niet te dicht is, biedt ze een mooi uitzicht over het meer.

Fig.7 De toren van Fontanedo

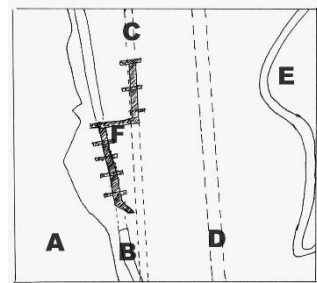
* Dit is de kortste weg naar de top van de Monte Legnone, ze loopt via de Alpe Rossa en Alpe Agrogno

Deze weg leidt via de Alpe Prato en Alpe Scoggione eveneens naar de top van de Monte Legnone

Oorspronkelijk was er behalve de toren ook nog een ommuring met twee poorten en gebouwen, maar thans resteert alleen nog de toren. Ze meet circa $7,5 \times 7,5 \text{ m}^2$ en heeft een hoogte van ongeveer 15 meter. Aan de onderkant is de muurdikte 1,20 meter! Zoals vaak het geval was bij dit soort torens, was de ingang op ongeveer 2 m hoogte, zodat men deze alleen met een ladder kon bereiken.

Het Fortino di Verceia, de Fontana Dolzino en de Strada dei Cavalli

De Strada Regina liep langs de westkant van het Comomeer en het meer van Mezzola naar Chiavenna. Als we nu de provinciale weg SS36 vanaf de Ponte del Passo langs de oostkant van het meer van Mezzola volgen dan zal het vlak voor het dorp Verceia duidelijk zijn waarom dit zo was. De bergrug voor het dorp vormde, vóór de aanleg van een tunnel, een vrijwel onneembare barrière. Er kwam eerst verandering toen in 1818 door de Oostenrijkse regering de militaire weg naar de Spluga werd aangelegd. Toch was er in eerdere eeuwen wel een verbinding mogelijk. Toen de Grigioni in de 17e eeuw het Valchiavenna en Valtellina bezet hielden, hadden ze een verbinding nodig tussen die twee dalen. Zij legden daarom een pad aan over de bergen bij Verceia (het 'Sasso Corbé') onder de weidse naam 'Strada dei Cavalli'. Het pad is het eenvoudigst te vinden door in Verceia bij de kerk de weg omhoog te nemen tot even voorbij de hoogstgelegen huizen van het dorp. Het smalle voetpad leidt over de berg tot het even voorbij de tunnel bij de provinciale weg uitkomt.

*Fig. 8 Links: De oude tunnel naar Verceia (links) en de spoortunnel (rechts), daartussen de ingang van het Fortino di Verceia
Boven: A: Lago di Mezzola, B: oude tunnel, C: spoortunnel, D: nieuwe tunnel, E: Verceia, F: gangenstelsel van het fort*

Er zijn vlak voor de zuidelijke ingang van de tunnel overigens nog twee andere punten die ons eraan herinneren dat deze weg van grote strategische betekenis was. Even voor de weg de bocht naar de tunnel ingaat is aan de rechterkant een parkeerstrook waar we een monument zien met de naam 'Fontana Dolzino'. Zoals te lezen valt op de plaquette en het gedicht van Carducci, hield Francesco Dolzino met zijn manschappen in oktober 1848 op dit punt een tien keer sterkere Oostenrijkse militie zes dagen lang tegen. Deze Dolzino (1810-1855) was een aanhanger van Mazzini in de strijd voor onafhankelijkheid van Italië. Gedurende de Oostenrijkse bezetting was hij vele malen de leider in verschillende gevechten. Toen hij hoorde dat de Oostenrijkers van de zuidkant de tunnel bij Verceia naderden, gebruikte hij een slee waarop hij een kanon bevestigde en een mortier en beschoot van boven af de vijandelijke troepen.

De tweede herinnering aan een oorlog is vrijwel onzichtbaar. Het betreft het 'Fortino di Verceia'. Boven de oude tunnel naar Verceia is in 1917 een ongeveer 500 m lange schuil/vluchtgang met zijkamers uitgehouwen in de rotsen voor het Italiaanse leger. De ingang bevindt zich op het talud tussen de oude tunnel en de treintunnel, maar ze is door de begroeiing vanaf de straat nauwelijks zichtbaar.

¹ M. Fior, G. Scaramellini, A. Borghi, A. Osio, Il forte di Fuentes nel Pian di Spagna, Cattaneo Editore, Oggiono, 2003